

VLADISLAV B. SOTIROVIĆ

Univerzitet u Vilniusu

Jezik i pismo kao faktori nacionalnog određenja Hrvata i Srba u XIX. veku

Za razliku od savremenih trendova u političkim naukama kao i studija iz oblasti nacionalizma koji uglavnom odbacuju ideju da je jezik glavna komponenta nacionalnog određenja, u XIX. veku, a naročito u njegovoj prvoj polovini, na većem delu evropskog kontinenta je postojalo duboko uverenje da je jezik upravo taj identifikator uz čiju pomoć se sa najvećom sigurnošću može odrediti nečija nacionalna (tj. etnolingvistička) pripadnost. Drugim rečima, na osnovu jezičke pripadnosti određivala se i nacionalna pripadnost [vidi Ferrando 1992; Smith 1996; Hargreaves, Ferrando 1997]. Ovo uverenje je naročito dominiralo u nemačkim zemljama u doba romantizma ali se idejni koreni ovog uverenja mogu naći u epohi francuskih enciklopedista s kraja XVIII. veka. Ideje nemačkih romantičara o nacionalnom grupisanju na osnovu jezičke pripadnosti su sredinom XIX. veka bile opšteprihvaćene na jugoistoku Evrope a naročito među Južnim Slovenima u Habsburškoj Monarhiji. Južnoslovenski lingvisti i političari su sledili nemačke romantičare ne samo po pitanju određivanja kriterijuma za nacionalnu pripadnost već i po pitanju principa stvaranja nacionalne države: “jedan jezik — jedna nacija — jedna država”

Srpski i hrvatski nacionalizmi u XIX. veku, to jest nacionalizam Srba i Hrvata kako iz Habsburške Monarhije tako i iz Otomanske Imperije, je imao tri osnovna zajednička oblika: 1) *politički* — koji je podrazumevao političku nezavisnost čitave srpske, odnosno hrvatske, nacije ili pak političku autonomiju, odnosno političko “samoupravljanje”, 2) *kulturni* — pod kojim se podrazumevalo oživljavanje i jačanje nacionalne kulture a naročito standardizacija nacionalnog književnog jezika i upotreba nacionalnog pisma, i 3) *socijalni* — koji je podrazumevao pravedniju raspodelu državnih prihoda po nacionalnom principu, jačanje nacionalne ekonomije i nacionalnih udruženja. Krajnji cilj ova tri nacionalna zahteva Srba i Hrvata je bio da se za srpsko, odnosno hrvatsko, nacionalno biće ustanovi posebna nacionalna teritorija, koja bi trebala biti etnički homogena pre svega na osnovu istovetnosti jezika kojim taj srpski, odnosno hrvatski, *ethnos* govori.

Za razliku od srpskog nacionalizma iz XIX. veka, hrvatski nacionalizam u Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji je u istom periodu zahtev za homogenošću nacionalnog prostora uglavnom zasnivao na principu "političko-istorijske nacije" a to je bila "hrvatska" nacija, odnosno "hrvatski politički narod" u Kraljevini Trojednici [Krestić 1983; Крестич 1984]. Ipak, ukoliko se radilo o "hrvatskom nacionalnom prostoru" koji se odnosio na provincije Bosnu, Hercegovinu i Srem, onda se primenjivala kombinacija etničkog principa (koji je uglavnom bio zasnovan na komponenti jezika kao glavnoj nacionalnoj karakteristici) i principa istoricizma, dok se u slučaju Crne Gore, kao *Crvene Hrvatske*, ili pak slovenačkih pokrajina kao *Alpske* ili *Bele Hrvatske*, primenjivao isključivo etnički princip. Kako srpski tako i hrvatski lingvistički nacionalizam je jednim delom ponikao kao nacionalna reakcija na fenomen da članovi vladajuće klase u srpskim i hrvatskim zemljama (Turci, Mađari, Nemci, Italijani) nisu pokazivali dovoljnog interesa da nauče jezik naroda kojim su vladali. Tako je i u srpskom i u hrvatskom nacionalizmu u XIX. veku jezik shvaćen kao jedan od glavnih elemenata za ispunjavanje osnovnog uslova ostvarivanja nacionalne mobilizacije a to je duboko i masovno uverenje u posedovanje kolektivnog identiteta [Anderson 1983]. Za ostvarivanje kolektivne nacionalne mobilizacije je takođe bilo potrebno da postoje nacionalne društvene i političke institucije [Meadwell 1994], pa nije čudo što se nacionalna mobilizacija Srba koncentrisala oko vladinih institucija Kneževine Srbije kao i institucija crkveno-školske autonomije Srba u Habsburškoj Monarhiji, a hrvatska oko Banskog veća i Hrvatskog sabora u Zagrebu.

Verujući da književni jezik svake moderne evropske nacije mora biti zasnovan na fonetskom principu *piši kao što govoriš* (i *čitaj kao što je napisano*), Vuk Stefanović Karadžić je ustanovio da je narodni govor štokavskog dijalekta ijekavskog izgovora najbolja, i najprirodnija, osnova na kojoj treba izgraditi moderni književni jezik Srba sa maksimalnom tolerantnošću prema upotrebi štokavske ekavice. Međutim, s obzirom da su vođe hrvatskog *Ilirskog pokreta* 1835.–1848. g. prihatile za književni jezik Hrvata takođe ijekavsku štokavicu na osnovu njihovog uverenja da je i deo etničkih Hrvata govorio štokavskim dijalektom (mišljenje koje je Vuk decidno pobijao), time je faktički stvorena zajednička jezička osnova između Srba i Hrvata na čitavom južnoslovenskom prostoru (o *Ilirskom pokretu* i njegovoj ideologiji vidi u [Gaj 1836, 195; 1842, 79; Farkaš 1842; Despalatović 1975; Vucinich 1975; Šidak, Foretić, Grabovac, Karaman, Strčić, Valentić 1990]). Karadžićevi lingvistički stavovi su bili hvaljeni i od strane hrvatskih naučnika sa prostora Trojednice, naročito onih koji su delili "jugoslavenska" uverenja i zvanično se borili za stvaranje zajedničke, nezavisne "jugoslavenske" države čija bi politička osnova počivala na nacionalnoj

saradnji Srba i Hrvata. Toj političkoj saradnji ova dva najbrojnija jugoslovenska naroda je upravo trebao da posluži, prema njihovoj ideološkoj koncepciji, zajednički "hrvatsko-srpski" književni jezik čije je temelje izgradio Srbin Vuk Stefanović Karadžić (o Vukovom životu i radu vidi u [Стројановић 1924]). Međutim, istina je da je Vuk izgradio "srpski" a ne "hrvatsko-srpski" književni jezik i da je uvek smatrao da srpski i hrvatski nisu isti jezici i da shodno tome Srbi i Hrvati pripadaju odvojenim narodima. Dakle, svojim lingvističkim naučnim radovima Vuk Stefanović Karadžić nije imao nameru da ujedini Srbe i Hrvate u njihovom narodnom govoru jer nije smatrao da je narodni govor ova dva naroda isti. Vuk je u svojim radovima, *Srpskom rječniku*, *Pismenici srpskog jezika* i članku *Srbi svi i svuda* [Караџић 1814; 1818; 1849], smatrao da je govorni jezik Srba i Hrvata različit i da se stoga ne može govoriti o jednom srpsko-hrvatskom ili hrvatsko-srpskom narodu već o dva odvojena etnolingvistička entiteta. Hrvate su ujedinili u zajedničkom književnom jeziku upravo hrvatski *ilirci*, a ne Srbin Vuk Stefanović Karadžić, i to preuzimanjem njegovog modela srpskog književnog jezika za književni jezik hrvatske (trojezičke) nacije [Мапојевић 1991; Ковачевић 1999; Костић 1999; o odnosu Vuka i hrvatskih iliraca vidi u Roksandić 1988].

U vremenskom periodu od 1835. g., kada počinje delovanje *Ilirskog pokreta* kao hrvatskog nacionalnog preporoda, pa do zasedanja Hrvatskog sabora u Zagrebu 1861. g. (ali i nakon tog zasedanja) nacionalni jezik se u koncepciji srpskog lingvističkog nacionalizma neosporno shvatao kao deo etničke prirode nacionalnog bića. *Srpski jezik* je predstavljao sastavni deo srpskog etničkog bića i označavao dovoljnu razliku između srpskog i hrvatskog nacionalnog identiteta. U konceptu srpskog, kao i hrvatskog, lingvističkog nacionalizma u Trojednici, ali i van nje, jezik je tesno povezivan sa teritorijom na kojoj se njime govorilo.

Jezička situacija u Trojednici (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) je bila znatno komplikovanija od one u Srbiji sredinom XIX. veka. Među Hrvatima u Vukovo doba se kao glavna prepreka standardizaciji književnog jezika prema tumačenjima vođa Ilirskog pokreta javila "dijalektološka rascepanost" Hrvatsva pošto su Hrvati upotrebljavali tri dijalekta (po Vuku tri različita jezika): čakavski, kajkavski i štokavski. U Zagrebu se kajkavskim dijalektom tradicionalno govorilo. Tim dijalektom je govorio i vođa Ilirskog pokreta — Ljudevit Gaj kao i većina iz njegovog kruga. Ivan Mažuranić je bio rodom čakavac. Gaj, međutim, konačno nije uzeo kajkavski dijalekt za književni jezik Hrvata niti pak čakavski koji je imao veliku književnu i govornu tradiciju iz srednjeg veka. Za književni jezik Hrvata je na kraju izabran 1836. g. baš štokavski dijalekt (jezik po Vuku). Taj izbor je praćen prihvatanjem Vukove jezičke reforme. Ovakav izbor je prema

ilircima učinjen iz tri razloga: 1) jer su Hrvati polagali pravo na književnu tradiciju Dubrovačke Republike koja je pisana ovim dijalektom od XV. veka, 2) jer je štokavskim dijalektom govorio jedan deo Hrvata u Gajevo vreme i 3) jer su ilirci težili kulturnom i političkom jedinstvu sa Srbima. "Ilirski jezik" koji je lansirao Gaj u *Novinama horvatskim* i *Danici* 1835./36. godine nije bio ništa drugo nego štokavski dijalekt ijekavskog izgovora (Vukov maternji jezik) koji je trebao da posluži za južnoslovensko ujedinjenje (a pre svega Hrvata i Srba). Međutim, ovakve ideoloske tendencije hrvatskog nacionalnog preporoda su u drugoj polovini XIX. veka okarakterisane od strane "branilaca Srpstva" kao pokušaj stvaranja velike Hrvatske asimilovanjem štokavskih Srba rimokatolika koji su trebali da postanu etnički Hrvati na osnovu istog govornog jezika i vere. Takođe, isticalo se da je pre Gaja veoma mali broj Hrvata govorio i pisao štokavskim a nakon Gaja većina. Iz tog razloga dolazi do ideoloških sukoba između srpskog i hrvatskog lingvističkog nacionalizma oko istih teritorija: Dalmacije sa Dubrovnikom, Slavonije, Srema, dela Hrvatske i pre svega oko Bosne i Hercegovine.

[Hrvatski povijesni zemljovid. Zagreb, 1998, 47]

U sledeća dva paragrafa bih izneo, bez ikakvog ličnog uplitanja u problem, oprečnost mišljenja srpskih i hrvatskih jezikoslovaca, filologa i istoričara u vezi sa pitanjem standardnog jezika kod Srba i standardnog jezika kod Hrvata od vremena V. S. Karadžića i Lj. Gaja do danas, a koja se mogu svesti na sledeće:

I. Vukov standardni jezik zasnovan na ravnopravnosti ijekavsko-ekavske štokavice je nastao na osnovu govornog jezika Srba. Svi Srbi su u Vukovo i Gajevo vreme govorili štokavskim koji je i bio vekovima jedan od književnih jezika rimokatoličkih Srba dok se to može reći samo za mali broj Hrvata kojima su, prema mišljenju dole navedenih autora, a i drugih, čakavski i kajkavski bili maternji jezici (tj. štokavskim govorom je govorila samo manjina onih koji su se izjašnjavali kao Hrvati dok je većina opredeljenih Hrvata govorila čakavskim i kajkavskim). Srbi su takođe bili tradicionalno dvoalfabetni jer su pisali i ćirilicom i latinicom. Kada se radi o narodnim dijalektima (govorima) čakavski i kajkavski pripadaju hrvatskoj književnoj tradiciji, dok štokavsko književno nasleđe uglavnom pripada Srbima i srpskoj kulturi. Ljudevit Gaj je u nameri da prisvoji Hrvatima srpsko književno nasleđe pisano štokavicom izabrao za standardni jezik Hrvata Vukov štokavski standardni jezik koji je Vuk namenio Srbima. Kasnije je od strane hrvatskog političkog vrha napravljena razlika između Srba i Hrvata na taj način što su Hrvati proglasili kao Srbe one Južne Slovene koji su bili pravoslavne veroispovesti, koji su koristili ekavsku varijantu štokavskog dijalekta i pisali ćirilicom. Prema toj podeli, Hrvati su oni Južni Sloveni koji su rimokatoličke veroispovesti, koji pišu latinicom, glagoljicom i hrvatskom srednjovekovnom ćirilicom — “bosančicom” a koji govore ijekavskom i ikavskom štokavicom. Tako je granica između onoga što je srpsko i hrvatsko od strane hrvatske propagande predložena da bude na reci Drini: zapadno od ove reke su hrvatske a istočno su srpske teritorije. Tvorci ovakvog koncepta podele “srpskog” i “hrvatskog” etno-jezičko-kulturnog prostora su tzv. *hrvatski vukovci*¹. Formula etnolingvističkog ujedinjavanja Hrvata je *hrvatski književni jezik* koji je faktički i srpski književni jezik. Tako je ispalo da je naziv *hrvatski književni jezik* postao sredstvo za okupljanje svih Hrvata kako onih u okvirima Hrvatske tako i onih izvan nje. Asimilacija Srba u okvirima Hrvatske se vršila i na taj način što je naziv *hrvatski književni jezik* proglašen (1972./1990. g.) kao službeni-

¹ Pobjeda tzv. *hrvatskih vukovaca* je obeležena štampanjem u Zagrebu sledećih knjiga “u skladu sa Karadžićevim modelom srpskog jezika” [Brborić 2001, 69]: Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, 1892; Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1899; i Franjo Iveković i Ivan Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, I-II, 1901.

državni jezik u Hrvatskoj koji je bio obavezan za sve stanovnike Hrvatske kako etničke Hrvate tako i etničke Srbe i sve druge nacionalnosti. Formula etnolingvističke separacije od srpskog naroda je što veće potenciranje na razlikama na liniji ekavski izgovor–ijekavski izgovor, ćirilčno pismo–latinično pismo, istočna (srpska) leksika i sintaksa i zapadna(hrvatska) leksika i sintaksa [npr. Ivić 1986; 1990; Marojević 1991; Milosavljević 1997; Kovacević 1999; Kostić 1999; Brborić 2000; 2001].

II. Prirodni proces standardizacije književnog jezika u Hrvata u vreme Ljudevita Gaja je doveo do toga da je (novo)štokavski dijalekt izabran za književni i samim tim za standardni jezik hrvatskog govornog područja jer je najveći deo hrvatskog naroda, prema mišljenju dole navedenih autora, koristio štokavsko narečje a samo manji deo kajkavsko i to u severozapadnom delu uže Hrvatske oko Zagreba. Razlog za ovakav izbor je ležao u “činjenici” da je najveći deo dotadašnje “hrvatske” književnosti napisan upravo na štokavštini, prema mišljenju dole navedenih autora (drugim rečima, ovi autori i njihovi istomišljenici smatraju da dalmatinska, bosansko-hercegovačka i slavonska slovenska rimokatolička književnost pripada hrvatskom književnom korpusu). To se naročito odnosilo na dubrovačku i dalmatinsku književnost. Prema tome, Gajev izbor štokavskog dijalekta za standardni književni jezik hrvatske nacije je bio sasvim logičan i prirodan. Na prostoru na kome su živeli Srbi i Hrvati u srednjem veku nije postojalo jedno štokavsko narečje već dva — zapadnoštokavsko (hrvatsko) i istočnoštokavsko (srpsko). Međutim, nakon turske najezde usled velikih migracija ova dva narečja su se spojila u jedno. Iz toga proizlazi da su netačne tvrdnje da su nekada svi Hrvati bili samo čakavci već su Hrvati od davnina bili i (zapadno)štokavci. Takođe, tvrdi se da su istorijski nazivi za hrvatski jezik bili: *hrvatski*, *slovenski*, *slovenski*, *ilirski*, *dalmatinski*, *bosanski*, *naš* i *slavonski* [npr. Barac 1954; Jonke 1971; Vince 1978; Brozović 1978; Šidak, Foretić, Grabovac, Karaman, Strčić, Valentić 1990].

Prihvatanje Vukove reforme jezika od strane hrvatskih vukovaca je pokrenulo niz političkih pitanja i nedoumica kao što je pre svega pitanje pravog razloga za usvajanje štokavskog dijalekta (po Vuku jezika) i to ijekavskog izgovora koji je bio Vukov maternji jezik za književni jezik Hrvata. Predstavnici srpskih “nacionalističkih” krugova su ovaj čin tumačili pre svega kao pokušaj Hrvata da prisvoje srpsku kulturnu baštinu kao i teritorije naseljene “lingvističkim” Srbima a pre svega Dubrovnik. S druge strane, Vukovo lingvističko određenje Srpstva praćeno reformom nacionalnog književnog jezika je imalo za posledicu da se čitava južnoslovenska populacija koja je govorila štokavskim dijalektom smatra pripadnicima etnolingvističkog Srpstva što je uveliko osporavano od strane hrvatskih

političara i javnih radnika XIX. veka koji su u Vukovom lingvističkom modelu nacionalnog određenja videli prefinjeni plan stvaranja velike srpske države na Balkanu, plan koji je konkretno razradio srbijanski političar Ilija Garašanin 1844. g. Ova nerešena ideološka pitanja su uveliko uticala na odnose Hrvata i Srba u Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, kao i u Bosni i Hercegovini, sve do početka XX. veka, ali ujedno prožimaju i srpsko-hrvatske nacionalno-političke odnose sve do danas. Tako na primer, ti odnosi su bili naročito kompleksni na području Trojedne Kraljevine i Bosne i Hercegovine gde je živelo izmešano Hrvatsvo sa Srpstvom pa je u čitavom XIX. veku pitanje zvaničnog naziva jezika igralo krucijalnu ulogu u približavanju ili odbijanju Hrvata od Srba. Dok su zagovornici hrvatskog istorijskog prava nastojali da ostvare ideju o jednom političkom narodu u Trojednici putem davanja zakonske sankcije samo nazivu *hrvatski* jezik kao jedino zvaničnom jeziku u Trojednici, većina srpskih političkih prvaka se žestoko borila za uvođenje dvočlanog naziva zvaničnog jezika u Trojednici koji bi trebao da glasi: *hrvatsko-srpski*. Ovakvim preimenovanjem "državnog" jezika u Trojednici bi se ozakonila ravnopravnost Srba sa Hrvatima kao i srpskog nacionalnog pisma (ćirilice) sa latinicom. Sukob ova dva lingvistička nacionalizma na teritoriji Hrvatske, Slavonije i Dalmacije je konačno doveo krajem XIX. veka i u prvim godinama XX. veka da ultra-desne političke grupacije sa obe strane (Hrvatska stranka prava i Srpska samostalna stranka) negiraju postojanje hrvatske, odnosno srpske, nacije shodno primeni istog lingvističkog principa nacionalnog grupisanja.

Period koji je obrađen u ovom radu predstavlja jednu izdvojenu i posebnu epohu u razvoju srpskog i hrvatskog nacionalizama, političkih teorija i misli. Ovaj period srpske i hrvatske istorije možemo nazvati *epohom uobličavanja lingvističkog nacionalizma*. U ovom tipu srpskog nacionalizma se glavni akcenat stavljao na nacionalni jezik kojim se srpska nacija razlikuje od drugih. Različitost etničko-nacionalne pripadnosti na osnovu jezika je podrazumevala i težnju svih "etnolingvističkih" Srba da žive u okvirima jednog jedinstvenog nacionalnog državno-političkog organizma. Na drugoj strani, u hrvatskom konceptu "političkog naroda" jezik je shvatan kao pogodan instrument za homogenizaciju hrvatske državne teritorije. Različita konceptualizacija jezika je uticala i na oblikovanje dva različita tipa nacionalizma: srpskog koji je u osnovi bio etnički i hrvatskog koji je dobio formu državno-političkog. Ova dva različita tipa lingvističkog nacionalizma su podrazumevala i dva dijametralno suprotna shvatanja kreiranja etničko-državnih granica. Srpski lingvistički nacionalizam je favorizovao princip "prirodnosti" pri stvaranju ovakvih granica dok se hrvatski lingvistički nacionalizam sve više vezivao za princip "državnosti i istoricizma".

U XIX. veku može se nedvosmisleno uočiti da je jezik kako u srpskom tako i u hrvatskom nacionalizmu igrao bitnu ulogu u formiranju “nacionalne solidarnosti i poverenja”. Sledeći korak u razvitku oba nacionalizma se sastojao u tome da se povežu “granice nacionalne solidarnosti” sa “granicama kolektivne akcije”. Čvrstina ove povezanosti i međusobnog uticaja je uglavnom zavisila od stepena razvitka “nacionalne solidarnosti” koji će presudno uticati na potencijal etničke grupe da u kolektivnom delovanju ostvari nacionalne ciljeve. U slučaju oba ova nacionalizma faktor jezika je odigrao presudnu ulogu u ostvarivanju “nacionalne kohezije, solidarnosti i kolektivne mobilnosti” ka realizaciji nacionalnih ciljeva.

Treba istaći da slučaj srpskog lingvističkog nacionalizma na prostoru Trojedne Kraljevine u XIX. veku apsolutno potvrđuje tačnost hipoteze dvojice istraživača španskog i katalonskog nacionalizma, Huana Hargreavesa i Garsije Feranda [Hargreaves, Ferrando 1997], da krajnji cilj etničkog nacionalizma ne mora da bude stvaranje nacionalne suverene države, već može biti postizanje određenog stepena konstitutivnog priznanja nacionalne posebnosti u cilju obezbeđivanja što veće nacionalne autonomije u okviru postojeće države.

Istakao bih da je primarna funkcija jezika u svim društvima, epohama i političkim sistemima *komunikativna*. To podrazumeva da je “dobar” jezik onaj kojim se može uspešno komunicirati. Međutim, često je jezik imao i ima svoje dodatne tri funkcije, kao što se to može videti na primeru Srba i Hrvata u Trojednoj Kraljevini u XIX. veku a to su 1) određivanje nacionalne pripadnosti, 2) zaštita nacionalne individualnosti, i 3) sprovođenje politike nacionalističkog šovinizma pod plaštom očuvanja nacionalne kulture a u ime jezičkog jedinstva određene etničke grupe.

Završio bih ovaj članak sa konstatacijom da je opšte prihvaćeno mišljenje u savremenim sociološko-humanitarnim naukama da je nacionalizam, pojavivši se kao fenomen Francuske Revolucije 1789.–1793. g., jedna od najbitnijih karakteristika savremene civilizacije [Kohn 1953, vii; Farrar, 54], postavši “kolektivnom psihologijom” [Kennan 1979, 419], uvek ispoljavao fleksibilnost i posedovao kapacitet da sebe emotivno predstavi kao kolektivnu ideologiju validnu za sve članove nacionalne skupine [Guibernau 1997]. Lingvistički nacionalizam je samo jedan deo opšteg nacionalizma određene ljudske zajednice. Pri tome treba imati u vidu da svaki lingvistički nacionalizam polazi od sledećih stavova: 1) *svaki narod ima pravo na upotrebu svog vlastitog jezika*, 2) *svaki narod ima pravo da svoj jezik naziva svojim vlastitim imenom*, 3) *svaki narod ima pravo na jedinstvo svoga kulturnog života* i 4) *u okviru jedne višenacionalne i višejezičke države jezici svih naroda su ravnopravni*.

BIBLIOGRAFIJA

- Anderson B., 1983: *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London.
- Barac A., 1954: *Hrvatska književnost od preporoda do stvaranja Jugoslavije*, knj. I. Zagreb.
- Brozović D., 1978: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povjesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, in Aleksandar F., Krunoslav P. (ur.), *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Zagreb.
- Despalatovic E.M., 1975: *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement*. Boulder, Colo., East European Quarterly.
- Farkaš (Vukotinović) Lj., 1842: *Ilirizam i kroatizam*. Zagreb.
- Farrar L.L., 1954: Villain of the peace: nationalism and the causes of World War I, *Canadian Review of Studies in Nationalism*, vol. 20(1–2).
- Ferrando M.G., 1992: Including and excluding nationalism: dual identity in Spain, in *First European Conference of Sociology*, section II(b): *Regional, Ethnic and National Identities*, University of Vienna, August 26–29, 1992.
- Gaj Lj., 1836: Proglas, *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, vol. 2(49). Zagreb.
- Gaj Lj., 1842: *Danica ilirska*, 8(20). Zagreb.
- Guibernau M., 1997: Images of Catalonia, *Nations and Nationalism*, vol. 3(1). 89–111.
- Hargreaves J., Ferrando M.G., 1997: Public opinion, national integration and national identity of Spain: the case of the Barcelona Olympic Games, *Nations and Nationalism*, vol. 3(1). 65–87.
- Jonke Lj., 1971: *Hrvatski književni jezik danas*. Zagreb.
- Kennan G.F., 1979: *Decline of Bismarck's European Order*. Princeton, NJ.
- Kohn H., 1953: *Pan-Slavism*. University of Notre Dame Press, South Bend, IN.
- Krestić V., 1983: *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja*. Beograd.
- Meadwell H., 1994: Transitions to independence and ethnic nationalist mobilization, in Booth W. J., James P., Meadwell H. (eds.), *Politics and Rationality*. Cambridge University Press, Cambridge–New York, 191–213.
- Roksandić D., 1988: Vuk Karadžić, Ilirci i proces srpske nacionalne integracije u hrvatskim zemljama (1835–1848), in *Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Vuk Karadžić i njegovo delo u svome vremenu i danas*. Beograd, 119–128.
- Smith D.A., 1996: Nations and their pasts, *Nations and Nationalism*, 2(3).
- Šidak J., Foretić V., Grabovac J., Karaman I., Strčić P., Valentić M., 1990: *Hrvatski narodni preporod ilirski pokret*. Zagreb.
- Vince Z., 1978: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb.
- Vucinich W.S., 1975: Croatian Illirism: Its Background and Genesis in Stanley B.W., Joseph H., in *Intellectual and Social Developments in the Habsburg Empire from Maria Theresa to World War I*. Boulder, Colo., East European Quarterly, 68–73.

- Брборић Б., 2000: *О језичком расколу. Социолингвистички огледи I*. Центар за примењену лингвистику, Београд–Нови Сад.
- Брборић Б., 2001: *С језика на језик. Социолингвистички огледи II*. Центар за примењену лингвистику, Београд–Нови Сад.
- Ивић П., 1986: *Српски народ и његов језик*, друго издање. Београд.
- Ивић П., 1990: *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина.
- Караџић С.В., 1814: *Писменица србског језика, по говору простога народа*. Беч.
- Караџић С.В., 1818: *Српски рјечник*. Беч.
- Караџић С.В., 1849: Срби сви и свуда, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, 1. Беч, 1–27.
- Костић Л.М., 1999 (прво издање 1964): *Крађа српског језика. Културно-историјска студија*. Нови Сад.
- Ковачевић М., 1999: *У одбрану језика српскога — и даље. Са Словом о српском језику*. Београд.
- Крестић Ђ.В., 1984: Из историје српско-хрватских односа, *Зборник за историју Матице српске*, 29. Нови Сад.
- Маројевић Р., 1991: *Ћирилица на раскрићу векова. Огледи о српској етничкој и културној самосвести*. Горњи Милановац.
- Милосављевић П., 1997: *Срби и њихов језик. Хрестоматија*. Приштина.
- Стојановић Љ., 1924: *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*. Београд.

E-mail: vsotirovic@yahoo.com

Октобар 2002 г.

VLADISLAV B. SOTIROVIĆ

**Language and orthography as factors
in national self-determination of the 19th-century Croats and Serbs**

This article focuses on the role of language in the 19th-century development of national identities among the Croats and Serbs in Croatia, Dalmatia, Slavonia, Bosnia and Herzegovina. The issues of national self-determination, the ideas and goals of nationhood, and the methods and means for attainment of such goals were of considerable importance for 19th-century Croatian and Serbian intellectuals and politicians. From the early 19th century on, language and orthography were the most significant features of ethnic distinction between the Croats and Serbs.